

Juhász Gyula költői nyelvének egy sajátos stíluseszközéről

1. Juhász Gyula költői nyelvének egyik jellegzetessége a következőkkel illusztrálható: *tikkatag kövéren* (a Magyar nyár, 1918 című versből: „S a végtelen mezőkön szőke fényben | Kazlak hevülnek tikkatag kövéren.”); *szép csöndesen; bölcs derüsen; fájó gyöngéden; pajkos játékosan; véres viharzón; édes vadul és édes szeliden; szelíd megadón; csöndes viharzón*. Fölvetődik mindjárt két kérdés: a) Más költők is éltek, élnek-e ezzel? — b) Hogyan lehet ezt a jelenséget meghatározni és elhelyezni a stilisztika rendszerében? — Elsősorban a Nyugat költői éltek-e vele? Milyen grammatikai szerkezetek ezek, és ho-

gyan jöhettek létre? Mintegy kilencven idevágó kifejezést jegyeztünk ki Juhász Gyula verseiből. Föltűnő, hogy ezzel a stíluseszközzel a költő leggyakrabban 1918 és 1926 között élt.

2. Az első és legfontosabb részkérdés: a *tikkatag* kövéren és *szép csöndesen* szerkezetben a *tikkatag* és a *szép* milyen mondatrész, ragtalan határozó vagy jelző?

Lássuk először, mit mondanak a hasonló köznyelvi jelenségekkel kapcsolatban a nyelvtanok.

Már „A magyar nyelv történeti nyelvtana” (II/2: 254) hoz ilyen példát: „nekem *nagyjöl* ýamborol zolgalth” (1524-ből). „Monda esmeg a teft *Nag* keferu zoual allelőkne” (NádK.); „Meges kealt allelők *nag* rekedöt zoual” (NádK.). Még egy példa (uo. 346) az ÉrdyK.-ból: „yeveenek *nagy* mezze földről”. Majd megállapítja: „Példáinkban a cselekvés módját a *nagy keserű*, *nagy rekedett* stb. jelzők fejezik ki”, de külön a *nagy* szerepéről nem nyilatkozik. Egyébként az idézett mondatokban a *nagy* valószínűleg ’nagyon’ jelentésben használt fokhatározó.

A MMNy. a főleg beszélt nyelvi „*jobb szeretne...*” és „*egész megijedtem*” mondatbeli *jobb* és *egész* rag nélküli melléknevet fokhatározónak minősíti (323). Úgyszintén a „*mondhatatlan édes*” és „*rettentő sok*” „ragtalan (de raggal kiegészíthető)” determinánst (uo.). A MMNyR. a *jobb* és *egész* ragtalan fokhatározó mellé odaveszi a „*borzasztó megharagudott*”-beli *borzasztó* determinánst (2: 211) is. Azt szintén megjegyzi viszont, hogy ha az említett ragtalan melléknévi fokhatározók nem az igei állítmányhoz, hanem melléknévi jelzőhöz vagy melléknévi állítmányhoz (pl. „*egész jó gyerek*”; „*roppant fontos dolog*”; „ez a gyerek *rettenetes rossz*”) vagy ragos melléknévi határozóhoz (pl. „*egész világosan megmondta*”; „*rettentő otthonosan mozgott*”), vagy esetleg határozószóhoz (pl. „*egész egyedül*”) kapcsolódik, akkor ezek alakilag teljes mértékben jelzőknek minősíthetők (2: 213). — A „*borzasztó nagy*”-féle szókapcsolat *borzasztó* tagját fokhatározói értékű jelzőnek nevezi (uo.). Hasonlónak mondja egyébként a MMNy. (323, 293) az „*ilyen édes*” és „*jó messze*” szerkezet determinánsát.

A magyar nyelv értelmező szótára a *nagy*, *borzasztó*, *rendkívül*, *rettenetes*, *rettentő*, *szörnyű* melléknévnek — meghatározott mondatrész vagy meghatározott szófajú szó előtt — felveszi az ’igen’, ’nagyon’ határozószói jelentését (pl. „*nagy* alázatosan, *nagy* hirtelen, *nagy* kíváncsian”; „*szörnyű* rossz kedve van”, „*szörnyű* sokat beszél”).

Megjegyezzük továbbá, hogy a „Szamosháti szótár” és az „Új magyar tájszótár” szintén jelzi például a *nagy* melléknévnek a hasonló ’igen’, ’nagyon’ értelmű határozószói jelentését (pl. „*nagy* mérgesen, *nagy* hegyesen”, továbbá „*nagy* duzzogva, *nagy* sírva” stb., sőt az „Új magyar tájszótár” még ilyeneket is közöl: „*nagy*beszides vagyok véllé” — Hajdúnánásról; „*naty*felment a búza ára” — Gyuláról; „*nagy* biztomba” — Nagykanizsáról).

A nyelvtanok megállapításai alapján — a mi jelenlegi szempontunkból — röviden azt a következtetést vonhatjuk le, hogy bizonyos ragtalan melléknevek meghatározott más-más mondattani helyzetben egyszerre fokhatározónak, máskor (határozói értékű) jelzőnek minősíthetők.

3. A következő — mondhatnánk — fő kérdés: milyen mondatrész szerepét tölti be a csaknem kilencven idevágó sajátos Juhász Gyula-i kifejezés? Haladjunk a biztosan megállapíthatók felől — már a hermeneutika érvényesülése miatt is — a vitathatók felé.

a) A köznyelvi (vagy inkább beszélt nyelvi) „*nagy keservesen*” típust, amelyben a *nagy* fokhatározó, négy példa képviseli:

Szép csöndesen s *nagy gyorsan* leemelte
A polcról azt a homályos palackot,
(Isten lámpásai)

Idézzük még a *csodálatos* példáját (l. ÉrtSz.):

Már ötszáz éve is meglehet annak,
Hogy nagy Dante a földi pályasík
Végére járva, írt egy költeményt.
Csodálatos szép volt az és remek.

(Modern „Divina Commedia”)

b) A második csoportba azokat a „melléknév + (állapot- vagy mód-) határozós” szerkezeteket soroltuk, melyekben a melléknév inkább valamilyen határozó (fok-, idő-, állapot-, mód-) szerepét tölti be, de érvényesül benne valamilyest a jelzői szerep is. Ezek száma mintegy huszonöt. A „szép csöndesen” például háromszor verscímként, négyszer pedig szöveg belsejében fordul elő. Az „Egy Duse-fej alá” c. versben például így:

Szerelmem asszony lesz. Nem fog szeretni,

.....
És vágyamon *szép csöndesen* nevet.

A *szép* itt a *csöndesen* határozónak a módját, fokát jelzi elsősorban (az ÉrtSz. így írja körül: ’nagyon finoman, feltűnés nélkül...’, illetve ’nagyon’), de azért bizonyos fokig a ’tetszetést keltő, gyönyörködtető, kiváló stb.’ jelzői értelem is érvényesül benne. — Az „örök és valamilyen állapot- vagy módhatározói melléknév” hatszor fordul elő. Egy példa:

Az örök ég alatt *örök nyugodtan*
Most álmodik a vén falu a porban,
(Falusi delelő)

Az ÉrtSz. is megjegyzi, hogy költeményekben ’örökké, mindig’ jelentésben határozószerűen is előfordul. De a szónak az időhatározói értelmén kívül ott van benne az ’örökké tartó, állandó’ jelzői értelem is. — Még egy példa:

A láva lenn, forrong az éjben,
Komor sötéten kavargó,
(Örök harc)

A jelzett kifejezésben a *komor* először ’nagyon’ értelmű (tehát fokhatározói szerepű), de másodszor jelzője is a *sötéten* határozónak.

c) A többi kifejezésben — a számuk meghaladja az ötvenet — a ragtalan melléknév, a determináns megítélésünk szerint — bár szokatlanul, de a költői stílusra jellemzően — inkább az állapot- és módhatározói alaptag jelzőjének minősül. A „Carmen” c. vers (Szamosi Elzának ajánlotta a költő) második szakasza így hangzik:

A néember forrón és fájón kegyetlen
Teremtő, rontó ösztönét, te Asszony,
Elénk döbbented dús művészetedben,
Pajkos játékosan, véres viharzón.

Nos, a *pajkos* és a *véres a játékosan* és a *viharzón* módhatározónak inkább a tulajdonságát jelzi. Mindamellettt így is értelmezhetjük: „pajkosan és játékosan”, illetve „véresen és viharzón”. Ezért tekintettük az e csoportba tartozókat (határozói értékű) jelzőknek. — A „Fekete Mária” c. vers első szakasza így szól:

Ősi templom árnyas szögletében
Századoknak füstje és pora
Lassan lepte be, s ő *mély sötéten*
Néz jövőbe hét törrel szívében:
Magyarok Asszonya.

A *mély sötéten* szerkezetben a *mély* nyilvánvalóan jelzője a *sötéten* módhatározónak. De persze azért értelmezhetjük így is: „mélyen és sötéten”. Tehát ez is (határozói értékű) jelzőnek minősíthető. A példákat még sokáig sorolhatnánk.

E három csoport természetesen nem válik el szigorúan egymástól, és egy-egy jelenség két típusba is besorolható.

A vizsgált jelenségek előfordulásával kapcsolatban megjegyezzük még a következőket:

a) Vannak olyan versek, amelyekben két-három vagy több idevágó jelenség is előfordul, pl. a „Consolatio” c. versben:

Nem múlnak ők el, kik szivünkben élnek,
Hiába szállnak árnyak, álmok, évek.
Ők itt maradnak bennünk csöndesen még,
Hiszen hazánk nekünk a végtelenség.

Emlékük, mint a lámpafény az estben,
Kitündököl, és ragyog egyre szebben,
És melegít, mint kandalló a téiben,
Derűs szeliden és örök fehéren.

(L. még Az ivó, Magyarság, Néma válasz, Ex libris, Petőfi szellemének, Ringlispil c. verseket.)

b) Ismétlődhet azután több versben a teljes kifejezés vagy valamelyik tagja. A „szép csöndesen” és az „örök” ismétlődéséről már szoltunk. A *boldog* továbbá a következő kifejezésekben fordul elő: *boldog könnyezőn* (Az októberi forradalomhoz), *Boldog nyugodtan* (Ex libris), *boldog epedőn* (Én Istenem), *boldog győztesen* (Forradalmi naptár, Fructidor), *boldog magasan* (Csokonai szobránál). Az alaptag, a ragos állapot- vagy módhatározó ismétlődik továbbá például a következő versekben: *fiatal fehéren* (Consolatio és Boldog halottak), *csöndes fájón* (Salve dr. Hollós Józsefnek), *boldog fájón* (Titkos értelmű rózsa).

4. Kíváncsiak voltunk, hogy a vizsgált jelenség megtalálható-e Juhász Gyula kortársainak verseiben. Jócskán átlapozva Ady, Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád kötetét, azt kellett megállapítanunk, hogy ők egyáltalán nem vagy csak alig éltek vele. A Tiszántúl nagy részén használatos „nagy keservesen” típusal háromszor találkoztunk Ady költészetében:

Nagymessziről ködölt a Bükk,
Gőzölt a sík, áradt az Ér,
(Májusi zápor után)
Nagy-rohanva és paráznán
Most már futni sem futok.
(A mindszeinti temetőben)

(L. még a Fekete Hold éjszakáján c. verset.)

Babits korai verseiben kétszer fordul elő:

Karók serege *bús-meredten* áll,
arannyal árnyal a ferde sugár,
a pusztá hanton egy lélek se jár.
(Szőlőhegy télen)
Rossz végzet tölté fűrtömet tömötté,
mert szomszéd szemek *szögletes-zömökké*
nyomtak, ki szépnek, szabadnak születtem,
(Magamról)

Kosztolányi költeményeiben egyszer bukkantunk rá erre a típusra:

s én csak rohantam, *sápatag-fehéren*,
(A bús férfi panasza)

Ez talán inkább a második csoportba sorolható.

Tóth Árpád versei közt egyetlen példa sem akadt. Tehát aligha állja meg a helyét SZILÁGYI FERENC megállapítása, amely szerint „a kettős jelzők ragozásának második tagon való jelzése meglehetősen elterjedt jelenség XX. századi költészetünkben” (MNY. 1965: 45).

Ezek után talán nyugodt lélekkel kimondhatjuk, hogy a „tikkatag kövéren” nyelvi-stilisztikai szerkezet — mint típus — Juhász Gyula egyéni alkotása.

5. Most következik valójában a legnehezebb kérdés: mit tudunk mondani e szerkezet létrejöttéről, eredetéről?

A szakirodalom nem foglalkozott ezzel a kérdéssel. Egyedül SZILÁGYI FERENC — az *-atag/-eteg* képzős melléknévek rag nélküli határozós használatát vizsgálván (MNY. 1965: 41—7) — utalt arra, hogy a „Kazlak hevülnek tikkatag kövéren” sorbeli *tikkatag kövéren* szerkezetben „a kettős jelzők ragozásának második tagon való jelzéséről” (i. h. 45), vagyis szerinte a „tikkatagon és kövéren” kifejezésben az első melléknév határozóragjának az elhagyásáról van szó. Valóban lehetne gondolni a nyelvújításnak a reformkorszaki rövidítő hajlamára, amikor is szinte minden költő, író elhagyta kisebb-nagyobb mértékben az azonos raggal ellátott mellérendelő szerkezetek első tagjának a végéről a toldalékot (l. NyRef. 363—4, 383—4; pl. Petőfi „Rongyos vitézek” c. versében: „Föl tudnám én is öltöztetni | Szép rím-s mértékbe versemet”). Amde aligha ez utóbbinak a hatásával van dolgunk. Úgy gondoljuk, hogy a vizsgált kifejezéstípus létrejöttét illetően összetett esettel állunk szemben. Valami belső kielégületlenség a magyarázata a Juhász Gyula prózastílusát leginkább jellemző halmozásnak (PÉTER LÁSZLÓ: NytudÉrt. 83: 454—7). Ez a sajátság — főleg éppen jelzőhalmozás formájában — a költészetében is jelentkezik. Ha mármost azt feltételezzük, hogy a „tikkatag kövéren” változat a „tikkatagon és kövéren” szerkezetből született, akkor számolhatunk a ragisméltés megszüntetésével, valamint az és kötőszó elhagyásával. Bár a „Szegedi szótár”, továbbá Tömörkény, Móra nyelvének a tanúsága szerint e tekintetben sem a szegedi nyelvjárás, sem az ottani kortárs írók stílusa nem hathatott Juhász Gyulára, a köznyelvi „nagy keservesen”, „szép csöndesen” hatással lehetett rá. Hiszen egyrészt ezekben a *nagy*, a *szép* lehetett fokhatározó, de számíthatott jelzőnek is. Azután még az sem elképzelhetetlen, hogy például állapot- vagy módhatározó kap jelzőt. Az első idevágó szerkezetű kifejezések után pedig a továbbiakban már működhetett az analógia is.

De akár meg tudjuk magyarázni megnyugtatóan a „tikkatag kövéren”, a „boldog elhagyottan” szerkezet kialakulását, akár nem, az vitathatatlan, hogy ezek Juhász Gyula egyéni leleményei, egyéni stílusának fontos eszközei.

6. Az egyéni stílusnak — mint ismeretes — lényeges jellemzői az egyéni alkotások: a költő, író alkotta szavak, összetételek, szerkezet- és mondattípusok vagy éppen szövegformák. Ilyenek Juhász Gyula költői nyelvében a tárgyalt szerkezetek is. Mi ad ezeknek sajátos stílusértéket? Mindenekelőtt a szokatlanság: az, hogy egy ragtalan és egy határozóragos melléknév alkot szószerkezetet. Ezt a szerkezetet azonban kétféleképpen is lehet értelmezni: úgy, hogy a ragtalan melléknév bizonyos határozó: fokhatározó (pl. a „szép csöndesen”-ben a *szép*), állapot- vagy módhatározó (pl. a „bús szelíden”-ben a *bús*), és a ragos határozó jelzője, amely valamelyest határozói értéket is képvisel (pl. a „tikkatag kövéren” szerkezetben a *tikkatag*). Mindehhez járul még, hogy gyakran szinonimák kerülnek egymás mellé (pl. *komor sötéten, szép boldogan, fonnyadt halottan, bíbor ékesen, fázós ázottan, pajkos játékosan, boldog epedőn* stb.). Máskor meg ellentétes szavak társulnak (pl. *boldog elhagyottan, fájo gyöngéden, édes vadul, csöndes viharzón* stb.). Nem-

egyszer alliterál is a szerkezet két tagja (pl. *fiatal fehéren, kemény kevélyen, kísértetes keservesen, véres viharzón, Szeráfi szépen* stb.). Arról sem feledkezhetünk meg, hogy milyen asszociációkat kelt a szerkezetek két tagja, külön-külön is, együtt is, és hogy ezekben a szerkezetekben szintén ott az örökké bús (ez utóbbi — a *bús* — egyébként kulcsszó a költészetében), mindig távozni, meghalni akaró Juhász Gyula. Csak a *bús* szó például a következő szerkezetekben mutatkozik: *bús szelíden* (Üdvözet Tömörkénynek), *bús kitartón* (Reflektor), *szilaj búsán* (Magyarság), *bús fiatalon* (Az októberi forradalomhoz), *kísérteti búsán* (Anakreoni dal), *szende búsán* (Magyar idill), *bús vakon* (Haladék), *csöndes búsán* (Látjátok, feleim). (Vö. BENKŐ LÁSZLÓ: Nyr. 1958: 351.)

A hasonló — melléknévből és határozói igenévből álló — szerkezetről más alkalommal szólunk. Ilyen példa Liliencron „Háborús emlék” c. versének a fordításában: „A nagy tüzek *derűs lobogva* dobták | Víg fényüket a nyüzsgő sátorokra.”

Íme Juhász Gyula hatásának, költői varázsának egyik eszköze.

PÉTER LÁSZLÓ — SZATHMÁRI ISTVÁN

On a particular stylistic device in Gyula Juhász's poetry

The authors investigate a type of construction often used — and perhaps even invented — by Gyula Juhász: a construction exemplified by *szép csöndesen* ‘nice and quiet’ (adv.), *tikkatag kövéren* ‘sweltering fat’ (adv.). This pattern, hardly ever used by other poets, occurs roughly ninety times in his poems, mainly in those written between 1918 and 1926. The stylistic effect of these adverbial constructions of an uninflected and an inflected adjective is partly due to their unusual shape, and partly to the fact that they can be (syntactically) interpreted in two different manners: the uninflected adjective can be either an adverb of degree, state, or manner modifying the inflected adjective that follows it, or else an attribute that qualifies the meaning of the latter. This effect is further strengthened by the fact that the juxtaposed adjectives are often synonyms or opposites of one another.

LÁSZLÓ PÉTER — ISTVÁN SZATHMÁRI